

Mirjana
Polić
Bobić

professor emerita
Sveučilišta u
Zagrebu
mpolicbobic@
gmail.com

MARINI MILIĆEVIĆ O NJEZINU OCU

Dragu i cijenjenu kolegicu Marinu Milićević Bradač poznajem niz godina. Znam za njezina istraživanja i za njezine knjige, nemali broj puta smo koincidirale u Fakultetskom vijeću i na drugim poslovima, u usputnom razgovoru u fakultetskom kafiću, kako to obično biva s ljudima koji provedu radni vijek u istoj instituciji, pa bila ona tako velika kao naš Filozofski fakultet. Otkako moju romanistiku i Odsjek za arheologiju dijeli cijela ulica, a ne više udaljenost od jednog do drugog "trakta" naše stare i nekad jedine zgrade Fakulteta, kolege arheologe viđam rjeđe. To je šteta jer fizička udaljenost priječi češće i produktivnije neformalne kontakte. Svečani zbornici poput ovoga, kojim odajemo priznanje Marini za njezin znanstveni i nastavnički rad, kolegijalnost i sve ono što smo desetljećima dijelili, makar zbog veličine našeg kolektiva toga ponekad i nismo bili svjesni, prilika su da se sjetimo prošlih vremena i da izbljedjela sjećanja na susrete i razgovore iskrsnu kao da su se odvili jučer, te da promislimo kako je Fakultet kroz desetljeća koja smo proveli radeći na njemu rastao, mijenjao se i stasavao do sadašnjeg oblika.

Prisjećam se kad sam prvi put vidjela Marinu. Bila je tek počela raditi na Fakultetu kao tadašnji asistent-pripravnik. U tom trenutku ja sam ju upisala u širi kontekst mog tad još nedavnog početka, to jest ulaska u svijet zagrebačkih romanista, navlastito hispanista, kao kćer profesora Nikole Milićevića. Nevjerojatna fizička sličnost! Njezin otac bio je za moju i njoj bliske generacije onih koji su se odlučili za studij hispanistike jedan od najvažnijih posredovatelja znanja o hispanskim književnostima putem prepjeva koje ovdje želim spomenuti. Naime, nitko od nas koji smo početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća počimali studirati hispanistiku, a bili smo prve generacije na tom tek otvorenom studiju u punom opsegu (tada tek takozvanog B predmeta) nije upisao taj studij a da prije nije čitao jednoga od tadašnjih pjesničkih idola: Federico García Lorca, Pablo Neruda i Gabriela Mistral, Rubén Darío ili Vicente Huidobro za one malo upućenije. Kako smo ih čitali? Naravno, ne u izvorniku jer španjolski još nismo znali tako da bismo mogli čitati književno djelo, a nismo ni imali knjiga, nego u prijevodima, najčešće u Milićevićevim prijevodima, koje se tada moglo naći u monografskim izdanjima, u antologijama i razasute po časopisima, u prvom redu u "Republici" Društva hrvatskih književnika. Čitati te pjesnike u to je vrijeme, vrijeme velikih anglofonskih, španjolskih i hispanoameričkih, talijanskih, francuskih i inih "baladista", uključujući hrvatske, koji su osim vlastitih stihova često uglazbljivali stihove velikih pjesnika, pa i Garcije Lorce i Pabla Nerude, znati te stihove napamet, značilo je biti u tijeku suvremenih tendencija, a nama je najveći dio tog književnog blaga svojim izborom i prijevodima tada otvorio Milićević. Zato ću si dopustiti slobodu i iskoristiti poziv na sudjelovanje u zborniku Marini u čast da nju častim tako što častim njezina gospodina oca, hrvatskog kroatista i književnika te vrsnog prevoditelja s romanskih jezika koji je rođen prije ravno stotinu godina, i da u

nekoliko crtica podsjetim na onaj javnosti i struci poznati dio njegova rada koji je ona mogla odrastajući pratiti iznutra, iz obiteljskog kruga.

Nekoliko riječi o povijesti moje struke, hispanistike, na našem Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Redoviti studij hispanistike postoji od 1967. godine, a sama Katedra za španjolski jezik od 1961. Međutim, sve od 1921. godine na Odsjeku za romanistiku povremeno se odvijala nastava toga jezika, a jedan broj romanista i ujedno komparatista ili kroatista, koji su uz svoju užu neofilološku struku kao studenti ili mladi asistenti pohađali tu nastavu španjolskog jezika, počeo se baviti i književnošću, španjolskom i hispanoameričkima i prevoditi djela tih književnosti na hrvatski jezik, baviti se komparativnim jezikoslovnim analizama itd. Riječ je o pedesetim i šezdesetim godinama prošloga stoljeća.

Hispanski svijet tada je našoj kulturnoj i inoj sredini bio razmjerno dalek i stran, a svijest i istraživanja o staroj povezanosti naših sredozemnih strana, ili veza pod habsburškom Krunom, bile su rijetkost. Naši u Amerikama španjolskog govornog područja bili su nam još manje poznati i spominjalo bi ih se kao kuriozitet, uvijek s rezervom zbog mogućih političkih neslaganja tog dijela hrvatske dijaspore s tadašnjim režimom. Tako su politički razlozi u vezi s europskim i američkim dijelom hispanskog svijeta preteгли u otezanju s uspostavom hispanistike u Hrvatskoj, ali i u cijeloj bivšoj državi, sve do hrabrog i profesionalno odgovornog pothvata profesora Vojmira Vinje čijim je marom došlo do uspostavljanja studija hispanistike.

Kad je po srijedi poznavanje književnosti španjolskog jezičnog izričaja u nas, u ranijim je razdobljima (do Velikog rata) njezino poznavanje teklo više preko prijevoda na druge europske jezike nego iz izvornika i iz hrvatskih prijevoda premda prijevodi na hrvatski postoje još od kraja 19. stoljeća. U međuratnoj periodici prijevoda je bilo veoma malo, prikazi književnih djela ili opusa bili su rijetki i, uz rijetke iznimke, najčešće nisu sezali dalje od crtice ili nekrologa (Polić Bobić & Blažević: 2013). Prijevodi pripovjedne proze XIX. i ranog XX. stoljeća, te ponekog djela Zlatnoga vijeka (XVI. i XVII. stoljeće) pojavljivali su se, ali bili su rijetkost u odnosu na prijevode iz drugih velikih književnosti. Znanstveni podmladak Filozofskoga fakulteta poratnih desetljeća, koji je iskoristio mogućnost dodavanja španjolskoga svojoj općoj romanističkoj formaciji, u dobroj je mjeri promijenio to stanje. Među tim, tada mladim nastavnicima, bio je i Nikola Milićević. Njemu je, osim toga, izvanrednu mogućnost za upoznavanje književnosti na španjolskom jeziku i usavršavanje jezika pružio boravak na Sveučilištu u Bordeauxu u Francuskoj gdje je radio kao lektor hrvatskoga od 1959. do 1961. Prevoditeljski rad profesora Milićevića je, uz rad komparatista profesora Mirka Tomasovića, ključan kad je posrijedi prepjev stiha. Ono što je za španjolsku pripovjednu prozu u nas napravio Josip Tabak, a uz njega i Jakša Sedmak, za pjesništvo i za dramske tekstove u stihu napravio je Milićević, a poslije njega Tomasović.

Pretražujući hrvatsku književnu periodiku od početka pedesetih naovamo, pronašla sam preko dvadeset priloga s Milićevićevim prepjevima španjolske i hispanoameričke poezije. Popis je jamačno nepotpun, a treba imati na umu da je Milićević objavljivao i u periodici drugih kulturnih središta tadašnje dr-

žave. Zanimljiv je izbor dvaju prijevoda koji su po mojim sadašnjim spoznajama najraniji, iz 1956. godine: u splitskim *Mogućnostima* objavio je prijevod soneta *Ciganka (La gitanilla)* Rubéna Darija, prvog imena hispanске moderne kojemu je do tada na hrvatski prevođena samo proza (Jakša Sedmak 1935.), a iste je godine u zagrebačkoj *Republici* objavio prijevod pučke poezije na jeziku kečua, za pretpostaviti preko španjolskoga. U kasnijem izboru pjesama za prijevod u časopisima on će se, nakon tog inicijalnog široko postavljena raspona, kretati u krugu samih prvih imena prijelaza stoljeća i svojih slav-
nih suvremenika, i to i Amerikanaca i Španjolaca: od pionira i zrelih pjesnika hispanскоameričke moderne tu su profinjeni Kolumbijac José Asunción Silva, Meksikanac Manuel Gutiérrez Nájera, Argentinac Leopoldo Lugones; pa najznačajniji, Rubén Darío iz Nikaragve i Kubanac José Martí, pa Peruanac José Santos Chocano, tada planetarno percipiran kao "Pjesnik Amerike"; od samosvojnih gajitelja nacionalnih stilova Meksikanac Ramón López Velarde, od avangardista doista prvi među njima, Čileanac Vicente Huidobro, Jorge Luis Borges s jednom pjesmom (zanimanje za tog autora u nas će se pojaviti nešto kasnije, i to praktički isključivo za njegovu pripovjednu prozu), te tada najprevođeniiji, najčitaniji i najbliži prevladavajućim senzibilitetima: Gabriela Mistral, Pablo Neruda i začudni Miguel Angel Asturias, koji je tada sa svojim magijskim realizmom, osokoljen pariškim iskustvima nadrealizma i vlastitim povezivanjem poznavanja indoameričkog svijeta i novih antropoloških spoznaja otvarao pogled u svijet Indijanaca skriven oku potomaka osvajača. Tu moćnu gomilicu zatvara Peruanac César Vallejo, "Indijanac", kako su ga spomenuti suvremenici zvali, pjesnik najveće raznolikosti izraza i jamačno najaktivniji i najutjecajniji od hispanских Amerikanaca u Francuskoj i Španjolskoj, gdje je proživio godine stvaralačke zrelosti.

Sam izbor pjesnika i djela, kao i komentari, pokazuju da je Milićević bio dobro upoznat s onim glavnim strujanjima u hispanскоameričkom pjesništvu prijelaza i prve polovice 20. stoljeća. Poneki prijevod pokazuje da je uz taj "prvi red" pjesnika on poznao i njihov širi nacionalni kontekst: primjerice, preveo je i Luisa (Lucha) Luksica, Bolivijca hrvatskih korijena koji je i u Santiagu de Chile i u Parizu pripadao Nerudinu umjetničkom i političkom krugu. Premda je u navedenom slučaju zanimanje moglo biti dodatno pojačano hrvatskim podrijetlom autora, iz kasnijih antologija i monografskih izdanja uočava se da je Milićević temeljito poznao taj bogati hispanскоamerički pjesnički svijet u kojem je sasvim sigurno njegov vlastiti kreativni genij u spoju s poznavanjem materije, ali i cjelokupne poezije (romanskog) zapadnog kruga presuđivao pri izboru.

Objavljivanje pojedinačnih prijevoda ili fragmenata u časopisima uz odgovarajuće komentare ili uvodne bilješke najčešće prethodi opsežnijim i sveobuhvatnijim izdavačkim zahvatima, obično u obliku knjiga, monografija ili antologija. Uspoređujemo li vrijeme objave prepjeva pojedinačnih pjesama u časopisima, uviđamo da je Milićević radio upravo tako, ali i da su vremenski razmaci između jednoga i drugoga zaista nepravilne dužine. Jer, kako je naveo u predgovoru *Zlatnoj knjizi španjolske poezije*, "... neke pjesme ili neke strofe [su ga] godinama mučile" (Milićević 1972: 17). Sve u svemu, Milićević

je, koliko sam uspjela ustanoviti, objavio čak 15 knjiga prijevoda poezije, što poezije na španjolskom jeziku, što izbora i antologija koje uključuju i prijevode s drugih jezika te jedan jedini prozni prijevod sa španjolskog jezika. Od toga je 9 knjiga prijevoda jednoga autora, to jest, ili određene zbirke/zbirki pjesama toga autora, objavljene u jednom izdanju, ili pak Milićevićev izbor iz poezije toga autora. Posrijedi su prva imena španjolske i hispanoameričke poezije: još 1957. objedinio je u knjizi *Dim i zlato* izbor iz poezije Juana Ramóna Jiménez-a. "Juan Ramón", kako su ga svi zvali, pjesnik moderne i učitelj Lorcinog pjesničkog naraštaja koji je u zrelijoj dobi stalno iznova ispisivao već objavljene stihove u potrazi za savršenim izrazom ("Inteligencijo, reci mi točno ime stvari") samo tri godine prije ovog Milićevićevog izbora i prijevoda je primio Nobelovu nagradu za književnost. To, u to vrijeme zaista najprestižnije priznanje za umjetnost riječi u svijetu, Jiménezu je dodijeljeno pri kraju života u cijelosti i punini posvećena pjesničkom stvaralaštvu i pjesničkim, odnosno književnim sredinama u kojima je živio: naime, pored središnje uloge u pjesničkim krugovima predratne Španjolske, posebice u formiranju španjolskih generacija koje će kasnije steći širu recepciju od njega (usud elitista!), on je i na "drugom obalu" hispanoameričke književnosti, onu američku, na kojoj je živio od 1936. do svoje smrti prenio taj status i *modus operandi*, pretvorivši se u stalnog putnika između Havane, Montevidea, Buenos Airesa, Portorika i raznih sveučilišnih središta na istočnoj obali SAD. Milićević je, dakle, u tom ranom izdanju predstavio sa sedamdeset pjesama jedan od najjačih opusa i jednu od vodećih pjesničkih pojava 20. stoljeća, što govori o njegovoj upućenosti u genezu i postignuća pjesništva prvaka "drugog Zlatnog vijeka španjolske književnosti" i u nastavak tog "Zlatnog vijeka" u raspršenom obliku na raznim stranama svijeta od početka španjolskog rata pa sve do biološke smrti svih izbjeglih pjesnika.

Dvije godine kasnije, 1959., objavio je *Antologiju novije španjolske poezije* u kojoj je na 182 stranice u vlastitom izboru i prijevodu predstavio 21 pjesnika. Bio je to dotad najobuhvatniji prikaz suvremene španjolske poezije u nas. Prva imena, koja je Milićević već pedesetih godina identificirao kao takva, zastupljena su s čak dvadesetak pjesama (Juan Ramón Jiménez, Antonio Machado, Federico García Lorca, Rafael Alberti), a ostali (Miguel de Unamuno, Manuel Machado, León Felipe, Jorge Guillén, Pedro Salinas, Dámaso Alonso i dr.) s manjim brojem. Antologija započinje kratkim "Uvodom u modernu španjolsku poeziju" koji je pretežito književno-povijesnog i biografskog značaja. Uzme li se u obzir danas nezamisliva popularnost u svijetu pjesništva tog drugog Zlatnog vijeka španjolskog pjesništva u godinama kad ga je Milićević čitao i prevodio, pohvali za očito poznavanje cjeline i za vrsne prepjeve treba dodati i to što je antologija objavljena u vrijeme tog velikog zanimanja te je hrvatsko čitateljstvo tako dobilo uvid u suvremene tendencije u recepciji te poezije. Same prepjeve Milićević je i po objavi antologije dorađivao, a očito je stavljao pod lupu i sam izbor iz cjeline pjesničkih opusa, jer je u narednoj, mnogo opsežnijoj antologiji koju je objavio 1972., izbor neznatno, ali znakovito izmijenio, a prepjeve doradio. Tako je Milićeviću *Antologiju novije španjolske poezije* nakon desetak godina, 1972., nadmašio jedino sâm Milićević u svom remek-djelu, *Zlatnoj knjizi španjolske poezije*.

Naslov *Zlatna knjiga španjolske poezije*, izdanje Nakladnog zavoda Matice hrvatske, pojavila se četiri godine nakon *Zlatne knjige hrvatskog pjesništva*, od istoga izdavača. Nakon tih dviju, pojavila se još samo jedna "zlatna", *Zlatna knjiga svjetske ljubavne poezije* (1975.), također Milićevićevo djelo, pa je tako *Zlatna knjiga španjolske poezije* jedinstven primjer takvog izdanja prepjeva djela iz jedne nacionalne poezije u hrvatskom izdavaštvu. Na 340 stranica objavljeni su prepjevi stihova 46 pjesnika od XII. do druge polovice XX. stoljeća: tu je fragment *Pjesme o Cidu*, pa izbor iz glasovitih kasnosrednjevjekovnih i renesansnih pjesmarica, najveći pjesnici tzv. Zlatnoga vijeka, te, najzastupljeniji, pjesnici XX. stoljeća: glasovite "generacije": '98. i '27, koji su španjolskoj poeziji XX. stoljeća priskrbili jednak status kao i Cervantes ili Calderón de la Barca u svoje vrijeme i do danas, i koji su Milićeviću, sudeći po njegovu ukupnom prevoditeljskom opusu, a i po njegovoj privatnoj biblioteci dio koje sam imala čast primiti na dar i podijeliti s knjižnicom romanskog seminara Filozofskoga fakulteta, njemu najdraži. Upotpunjena predgovorom i bilješkama o prevedenim pjesnicima i/ili djelima, ta antologija, uz izuzetak *Hrvatske enciklopedije*, i danas predstavlja najpotpuniji kratki prikaz – u klasičnim natuknicama enciklopedijskog tipa – španjolskog pjesništva u jednom izdanju na hrvatskom jeziku. Predgovor je zanimljivi svjedok stanja poznavanja španjolske književnosti u nas, što je zanimljivo hispanistima. Međutim, veći dio, koji predstavlja neku vrstu opisa nastanka prijevoda u dugom razdoblju od petnaestak godina, prava je ispovijed o dvojicama, ne samo glede rješenja, nego glede samoga prevoditeljskog posla:

"Sve u sve, prevodioca ove knjige, nad njom, završenom, ovakvom kakva jest, obuzima i osjećaj zadovoljstva i osjećaj neke duboke tuge i potištenosti. Osjećaj zadovoljstva što mu se čini da je ipak nešto napravio, a osjećaj tuge zbog toga što zna da je mnogo vremena u ovaj posao utrošio, da je mnogu svoju snagu, mnogu svoju mogućnost dao drugim pjesnicima, mjesto da je uloži u vlastito stvaranje. Blagodario je mnogu svoju snagu i mnogu iskru iz svoje vlastite skromne riznice, a to mu nikada nitko neće priznati niti će u tim stihovima vidjeti dio njegova života. Ali kad bi se o priznanju i nagradi radilo, bojim se da dobrih prijevoda poezije ne bi ni bilo. Jer poeziju može prevoditi samo neodoljiva potreba i želja i strast prevodiočeva. I njemu je zapravo jedina utjeha da je svoj posao radio s ljubavlju i zadovoljstvom, da je radio jer je m o r a o raditi, jer je to predstavljalo dio njegovog stremljenja i htijenja." (Milićević 1972: 16).

Zlatna knjiga svakako je središnje izdanje u nizu prepjeva španjolske poezije. Međutim, izdanja pojedinih autora u prepjevu prije i poslije *Zlatne knjige* svjedoče o Milićevićevu dugogodišnjem "drugovanju" s cjelinom španjolske pjesničke ostavštine i (njegove) suvremenosti, od kojega su izdanja pojedinih pjesama ili kraćih izbora jamačno tek prigode za usputno propitivanje prepjevnih rješenja. Samostalne knjige izbora, praktički Milićevićeve antologije pojedinih pjesnika, ujedno odaju i koje su ga tradicije i škole u tom stvaralačkom bogatstvu posebno privlačile i kao prevoditelja zaokupljale, a najvjerojatnije mu i kao pjesniku bile najbliže. Usudujem se tvrditi da je u najgrubljoj podjeli španjolske poezije na "južnu" i "sjevernu", andalušku i

(okvirno) kastiljsku, on ipak privolio andaluškoj. Naime, unatoč sjajnim prepjevima "sjevernjaka" u rasponu od Jorgea Manriquea (XV. st.), preko Francisca Queveda y Villegasa i Calderóna de la Barca (XVII. st.) do Leóna Felipea ili Pedra Salinasa (XX. st.), pa Galježana poput Gila Vicentea (XV.-XVI. st), zaslužnih za posebnu profinjenost kasnosrednjovjekovne i renesansne, a gdje gdje i kasnije pjesničke scene u kraljevstvima koja će se s vremenom i političkim mijenama pretvoriti u njihovog iberskog "velikog brata", činjenica je da njima nije posvetio posebna izdanja. Treba li to značiti da se njima kao prevoditelj manje bavio? Odgovor, ili novo pitanje, bismo možda našli u Milićevićevim sačuvanim ili rasutim rukopisima i papirima. Očito je da se u prepjevu odlučio na jače predstavljanje andaluške tradicije. Poslije već spomenutog izbora iz Jiménez, *Dim i zlato*, pojavljuje se prepjev jedne zbirke, *Ciganskog romancera (Romancero gitano)* Federica Garcíje Lorce u Razlogovoj biblioteci, 1970. godine. Devet godina kasnije, 1979. objavio je u Banjaluci prepjev izbora iz opusa Luisa Góngore i Argotea naslovljen *Zvezdani sat*; isti prepjev objavljen je ponovno u biblioteci Vrhovi svjetske književnosti s pogovorom Mirka Tomasovića. Između 1971. i 1984. pojavljuju se četiri izdanja izbora iz poezije Garcíje Lorce u prepjevu Jure Kaštelana, Drage Ivaniševića, Zvonimira Goloba i Nikole Milićevića pod naslovom *Umro od ljubavi*. Tri su prva izdanja istovjetna jedno drugome, opremljena fotografijama pjesnikovih portreta i izvedbi njegova lika u plastici španjolskih umjetnika te na fotografijama, najčešće s poznatim umjetnicima s kojima je pjesnik drugovao i surađivao. Četvrto je izdanje bogatije opremom te donosi više Milićevićevih prijevoda, bibliografiju prijevoda Lorcine poezije u tadašnjoj državi, reprodukcije Lorcinih crteža koje se vrlo rijetko nalazi i u španjolskim izdanjima, poznatim navodima iz Lorcine korespondencije, intervjuja i predavanja, te znatno opširnijim pogovorom iz Milićevićeva pera iz kojeg je očito dugačko drugovanje ne samo s poezijom tog barda nego poznavanje cijeloga njegova umjetničkog habitusa.

Prepjevi Garcíje Lorce u Hrvatskoj su stara datuma: još 1939. u *Hrvatskoj reviji* nailazimo na raspravu Drage Ivaniševića I "Viga" (pseudonim) o Ivaniševiću prijevodu pjesme *Romance sonámbulo* (tada prevedeno kao *Mjesečarska romanca*). Antologija *Umro od ljubavi* plod je tog dugačkog slijeda i truda. Milićević počinje svoj pogovor izdanju konstatacijom: "Ne znam je li ijedan pjesnik našega stoljeća pobudio toliko zanimanje širom svijeta kao Federico García Lorca" (Milićević u García Lorca 1984: 245) Vrijedi reći nešto o tom Milićeviću pogovoru. Za razliku od ranijih kratkih komentara (posebice za *Dim i zlato* i *Ciganski romancero*) on je veoma iscrpan, iscrpniji od predgovora *Antologiji novije španjolske poezije* i *Zlatnoj knjizi* i, za razliku od ovih, gdje nalazimo opaske o općem kontekstu, usredotočen je na pisca i njegov stih: izvan i iznad akribičnog bio-bibliografskog prikaza koji obiluje podacima koje se najčešće ne "reciklira" u takvim prilikama, nalazimo gotovo zanatski opis stvaranja stiha i građenja poetskih slika, te niz primjera analize opetovanih, odnosno nadograđivanih pjesničkih slika, aluzija i izraza u Lorcinu pjesništvu. Osim toga, ukazuje na parafraze autora od kojih je García Lorca učio (u prvom redu na Juana Ramóna Jiménez), na aluzije na mjesta iz klasika (Cer-

vantesa i Góngore), na crpljenje iz potencijala romance, jedne od temeljnih formi španjolskog pjesništva.

Prepjev izbora iz Góngorina pjesništva predstavlja krunu u tom Milićeviću u uranjanju u andaluški pjesnički svijet jer Góngora je bio velemaistor zvučnosti, elegancije, blještavih pjesničkih slika i veza među njima. *Zvezdani sat* je nevelika zbirka od 49 pjesama (triju u fragmentu); uključuje i deset pjesama objavljenih u *Zlatnoj knjizi*, ali dotjeranih, dakle, djelomično ponovno prepjevanih. Góngorin se stih smatra jednim od najtežih prevoditeljskih zadataka pa se u XX. stoljeću, kad ga je baš Lorcina generacija u domovini vratila u središte interesa, uobičajilo prevoditi u prozu obično popraćenu opširnim objašnjenjima. Mirko Tomasović u pogovoru *Zvezdanom satu* u Konzorovu izdanju ističe Milićevića kao jednoga od rijetkih prevoditelja Góngore u stih:

“I inače Góngorina se poezija drži među najtežim prijevodnim predlošcima te su sve rjeđe njene inojezične verzije u stihu. Hrvatski se prepjevatelj, međutim, ne samo držao stiha, već i u cjelini vezane forme, smanjivši uvelike čuveni koeficijent neprevodivosti pjesama “andaluskog Pindara”. Čini se da je takvo suglasje s izvornim Góngorom mogao ostvariti u nas tek pokojni Nikola Milićević, koliko zbog prepjevne spreme i stečenih iskustava u prijenosu mnogobrojnih romanskih pjesnika toliko i zbog svoje upućenosti i proživljenosti španjolske drevne i modern poezije. Time je obogatio hrvatsku književnu komunikaciju, a posebno ispunio njezin dug prema velikom pjesniku čija je recepcija u nas sve do Milićevića gotovo izostala. (Tomasović u Góngora, 2002: 111).

Život je san, stožernu dramu Pedra Calderóna de la Barca i teatra na španjolskom jeziku, Milićević je preveo za izvođenje na sceni u zagrebačkom kazalištu Gavella 1970. godine, a prijevod je objavljen u Beogradu kod “Rada”, te još nekoliko puta do posljednjega, kod Školske knjige 2005. godine. U međuvremenu je ponovno postavljen na scenu, također u kazalištu Gavella, 2013. godine. Filozofska u biti, ta drama se gotovo u potpunosti oslanja na govor, na dijaloge izvedene u baroknom stihu bogatu stilskim figurama u tradiciji gongorizma i quevedovske polisemičnosti, što čini Calderónovu dramu gotovo jednako velikim prepjevnim zalogajem kakav je i Góngora, a da ne spominjemo Queveda čije je mnoge stihove Milićević preveo u antologijama. Milićevićev prijevod Calderónova djela, uz Tomasovićev prijevod *Seviljskog zavodnika i kamenog gosta* Tirsa de Molina, također postavljena na scenu 1990., praktički su jedina dramska djela španjolskog Zlatnog vijeka prevedena i postavljena na scenu u nas. Nešto raniju dramu, *Celestina*, prethodnicu niza velikih dramskih tekstova španjolskog Zlatnog vijeka, preveo je i objavio Vojmir Vinja.

Hispanoamerička književnost bila je do sredine XX. stoljeća, bolje rečeno do iskoraka njezine pripovjedne proze s margine u fokus zanimanja čitateljstva i književne kritike, slabo zastupljena u studijskim programima hispanistike i u prijevodima na druge jezike i u nas i (uglavnom) u svijetu. Mnogo je razloga za to koje ne možemo ovdje ni sažeto iznijeti. Međutim, Francuska i francuska hispanistika su u tom okviru bile iznimka jer se u francuskoj hispanistici profiliralo nekoliko jakih znanstvenih ličnosti koje su već tada interdiciplinarno i integralno, bez impliciranja hijerarhijskog odnosa u kojem je

Hispanaska Amerika tradicionalno bila podređena, istraživale hispanski svijet. Premda nikad nisam razgovarala s pokojnim profesorom Milićevićem o tome, gledajući danas njegov izbor za prepjev iz hispanskoameričke poezije usuđujem se pripisati upućenost koja se vidi i iz izbora i iz popratnih ili uvodnih komentara, (i) njegovom boravku na sveučilištu u Bordeauxu. U izboru pretežu monografska izdanja prepjeva Pabla Nerude i Gabriele Mistral: izbor iz Nerudinog pjesništva pod naslovom *Pjesme* objavio je kod zagrebačke Mladosti 1975., a izbor iz pjesama Mistralove kod istog izdavača 1977.

Prije tih dvaju izdanja, koja su doživjela veliku čitanost i citiranost, objavio je 1962. kod sarajevskog nakladnika Veselin Masleša prepjeve svog izbora iz cijele hispanskoameričke poezije novijega vremena, *Novija hispanskoamerička poezija*. Dok je za španjolsku poeziju središnja zrela *Zlatna knjiga*, *Novija hispanskoamerička poezija* je, rekli bismo, tadašnji, razmjerno rani pregled hispanskoameričkog pjesništva od kraja XIX. do sredine XX. stoljeća u kojem je najveći broj prepjeva objavljen po prvi put. Ivan Slamnig je u prikazu knjige u *Telegramu* napisao da je "...antologija uspjelo i važno djelo, koje nam pored štiva za užitak predstavlja s obiljem bilježaka i pogovorom i odličan priručnik za poznavanje hispanoameričke poezije, o kojoj smo malo ili ništa znali." (Slamnig 1963, br. 145). Mnoštvo (i ovdje) veoma različitih stilova, od moderne i njezinih prvaka (José Martí, Rubén Darío, José Asunción Silva i drugi) preko osobite liričnosti Gabriele Mistral i raznolikosti Nerudinih stilova do pravih velikana hispanskoameričkog pjesništva XX. stoljeća poput Césara Valleja i onih koji su se netom tek bili ukotvili u sigurnosti toga statusa: Nicolás Guillén, Octavio Paz i drugi. Tri godine kasnije, 1966., Zvonimir Golob je objavio izbor iz dotadašnjih i za to izdanje napravljenih prepjeva Pabla Nerude, *Tijelo žene*, u prijevodu Nikole Milićevića, Nikole Viskovića i samoga Goloba. Milićevićeva dionica u tom izdanju opremljenom izvornim likovnim uradcima na temu dijela uvrštenih pjesama sastoji se od 22 pjesme iz raznih Nerudinih knjiga. Među njima su poznate Nerudine ode španjolskim i hispanskoameričkim pjesnicima koje spadaju u Nerudin *credo*, a koje Milićević nije objavljivao prije tog izdanja: ode Jorgeu Manriqueu, Joséu Martíju, Federicu Garciji Lorci. Promatramo li cjelinu prijevoda iz hispanskoameričke poezije, uviđamo da je sam Milićević izbor iz nje znački, da prijevodi ne zaostaju za prijevodima španjolske poezije, ali da je se on sam kao prevoditelj očito mnogo bolje osjećao pred zadacima poput prijevoda *arte mayor*, Garcilasova petrarkističkog soneta, Góngorinih neologizama, Quevedovih kalambura i drugih smrtniku nerješivih problema, da im je posvećivao znatno više truda i snage, dočim je na američkoj strani duboko istinski i prvenstveno zadržao u dva opusa: Nerudin i opus Mistralove.

Milićevićeve opće antologije, kao što su *Antologija svjetske ljubavne poezije* iz 1968. ili *Izabrani prepjevi* iz 1997., uključivat će prepjeve videne u ranijim izdanjima, uvijek dorađivane u detaljima. U *Antologiju svjetske ljubavne poezije* uvrstio je svoje prepjeve 32 španjolska pjesnika, 25 kastilskog i 7 katalonskog izričaja. U *Izabranim prepjevima*, gdje je zastupljeno preko stotinu pjesnika iz svih razdoblja koji su stvarali na latinskom i romanskim jezicima koje je taj poliglot poznavao (provansalski, talijanski, francuski, španjolski, katalonski) te

na ruskom jeziku, izbor iz hispanskih književnosti preteže nad svima ostalima i brojem, i raznovrсношću (zastupljeni su i najstariji i najrecentniji pjesnici). U *Antologiju svjetske ljubavne poezije* 1968. uvrstio je prepjeve 16 hispanskoameričkih i španjolskih pjesnika. Za izdanje sabranih djela Jorgea Luisa Borgesa (1985.) prepjevao je, u zbirci *Drugi, isti*, svega četiri zgusnuta, misaona Borgesova konstrukta o vremenu i ponovljenim oblicima, temama kojima je taj Argentinac i stekao svjetsku slavu.

Zanimljivo je koje je pripovjedno djelo Milićević izabrao prevesti 1985., u nekoj vrsti stanke u sastavljanju sjajnih antoloških izdanja: *Sto godina samoće*, Gabriela Garcíje Márqueza, roman koji se od prvog izdanja 1967. u Buenos Airesu do potkraj XX. stoljeća pretvorio u jedan od najčitanijih romana svih vremena. Prije toga prijevoda u Hrvatskoj se čitalo prijevod(e) na druge jezike naroda tadašnje države, prijevode na velike europske jezike ili izvornik. Čitateljska publika dijelila se na poklonike i protivnike te začudne priče o Hispanskoj Americi koju se u tom procesu promaknulo u privilegiranog tumača svijeta iz kojega je potekla. Ne znam je li Milićevića možda potakao na taj iskorak u prijevod pripovjedne proze jezični izričaj, koji se kreće između blago arhaiziranog standarda i poetizacije koja kadšto podsjeća na usmene romance koje je Milićević prevodio i uvrstio u svoje antologije, je li to možda ipak bila intrigiranost tom prevladavajućom opijenošću romanom ili je u njemu prepoznao vješto aktiviranje jezičnog potencijala kojega je on dobro poznao iz španjolske poezije, je li mu, kao poštovatelju klasičnih obrazaca, najprivlačniji bio taj jedinstveni primjer specifične revitalizacije klasičnog pričanja priče usred pripovjednih eksperimenata modernizma. Svakako, Milićević nas je zadužio i za prijevod tog klasika XX. stoljeća.

Sagledavajući u cjelini Milićevićev prevoditeljski opus sa španjolskoga jezika, možemo ustvrditi da je on doista najmarniji hrvatski čitatelj pjesništva na tom jeziku, a jamačno spada i u skupinu probranih čitatelja te velike pjesničke tradicije na svjetskoj razini. To se njegovo iščitavanje odvijalo u širem okviru poezije na svim velikim romanskim jezicima, ali i na jezicima koji su usljed povijesnih tijekova doživljavali ozbiljne prekide u kontinuitetu svog pjesničkog i inog književnog izričaja (katalonski) ili su iščezli (provansalski). To je vidljivo i iz mnogih Milićevićevih komentara vlastitog prevoditeljskog postupka, u kojima spominje odnose, utjecaje, mladalačke pokušaje prevođenja velikana, primjere intertekstualnosti koje je prepoznao a koje danas povijesti književnosti i analitički tekstovi tek rijetko spominju. Tomasović ga u Predgovoru njegovim *Izabranim prepjevima* određuje čak kao "pozornog čitatelja i ocjenitelja pjesničke riječi čovječanstva". Hrvatska je kultura silno obogaćena njegovim prepjevima sa svih tih jezika, ali posebice sa španjolskoga. Milićeviću uraslost u romanski kulturni svijet putem njegove poezije isticali su mnogi njegovi suvremenici i prikazivači njegova pjesničkog i prevoditeljskog djela. U prepjevima poezije iz hispanskih književnosti ta je sljubljenost s kulturama iz kojih su ponikle zadivljujuća. Od prijevoda *Pjesme o Cidu*, preko sjajnih kasnosrednjovjekovnih pjesnika poput Jorgea Manriquea (Manriqueove *Kople* držim njegovim najuvjerljivijim prijevodom), renesansnih i baroknih majstora do autora sredine XX. stoljeća, Milićević je tražio i nalazio takva hrvatska rje-

šenja za sve ritmičke, metričke, strofičke i ine osobitosti izvornika da onaj tko može čitati na oba jezika doista može svjedočiti o vjerodostojnosti tih prepjeva na svim razinama.

Već smo spomenuli Milićevićevu dvojbu: biti pjesnik ili biti prevoditelj? Dobiva se dojam da su u toj kohabitaciji pjesnika i prevoditelja Nikole Milićevića, koja je sasvim sigurno bila opterećena unutarnjim srazovima, silno profitirali i jedan i drugi Milićević. "U njegovoj izražajnoj strukturi ogledaju se mnogi književnim ukusom provjereni stilski slojevi i estetičkim mjerilima utvrđene i profilirane umjetničke vrijednosti" zapisao je Mihanović u Predgovoru izdanju Milićevićevih I Pupačićevih pjesama 1982. (Mihanović 1982: 16).

Pišući ove retke, koji nisu iscrpna komentirana bibliografija (ona će uslijediti), razmišljam kako je odlaskom ljudi poput Milićevića, pa Tomasovića, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu izgubio onu svoju dimenziju koje se danas, u okolnostima u kojima se odvija život akademije, sve manje nas sjeća. Pitam se bi li se oni imali vremena i smjelosti prepuštati dugotrajnim uranjanjima u mukotrpani trud prevođenja djela koja su stekla svjetsku slavu, koja tvore kanon, a koja mi ne bismo poznavali bez njihovih prijevoda, da su i oni svoj profesorski život proživjeli po diktatu bibliometrijskih kriterija kojima se mi danas povinujemo. U svakom slučaju, sreća je i velika korist da se Milićevićev prevoditeljski genij nije morao obijati o takve okolnosti. Recimo da je tako mogao biti nesputaniji od administrativnih spona i da se, tjeran unutarnjim pozivom, mogao dragovoljno vezati uz stih i prenijeti ga svim naraštajima jedne cijele kulture koju je tako zauvijek zadužio.

Neka ovih nekoliko redaka bude prigodni podsjetnik na prevoditeljski opus sa španjolskog jezika, nenadmašen u nas, koji je meni omogućio prve korake u golemom svijetu književnosti na španjolskom jeziku koja je obilježila i moj profesionalni život.

LITERATURA

- Borges, J.L. (1985.) *Sabrana djela. Tvorac. Drugi, isti. Za šest žica. Pohvala sjene* Zagreb: GZH
- Calderón de la Barca, P. (1998.) *Život je san* Zagreb: HENA COM
- García Lorca, F. (1984.) *Umro od ljubavi* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
(1970.) *Ciganski romancero* Zagreb: Studencki centar Sveučilišta u Zagrebu
- Góngora, L. de (2002.) *Zvezdani sat* Zagreb: Konzor
- Jiménez, J. R. (1957.) *Dim i zlato* Zagreb: Lykos
- Machado, A. (1967.) *Poezija* Zagreb: Mladost
- Mihanović, N. (1982.) "Predgovor", u: Milićević, N, I Pupačić, J. *Izabrana djela* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Milićević, N. (1959.) *Antologija novije španjolske poezije* Zagreb: Lykos
(1962.) *Novija hispanoamerička poezija* Sarajevo: Veselin Masleša
(1968.) *Antologija svjetske ljubavne poezije* Nakladni zavod Matice hrvatske
(1972.) *Zlatna knjiga španjolske poezije* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
(1997.) *Izabrani prepjevi* Zagreb: Naklada croata d.o.o.
- Mistral, G. (1977.) *Poezija* Zagreb: Mladost
- Neruda, P. (1966.) *Tijelo žene* Rijeka: Otokar Keršovani
(1975.) *Pjesme* Zagreb: Mladost
- Polić Bobić, M, Blažević, A.G. (2013) *Bibliografija članaka o španjolskim i hispanoameričkim piscima i njihovim djelima u hrvatskim međuratnim serijskim publikacijama*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Slamnig, I. (1963.) *Zelena tinta stvara vrtove; Novija hispanoamerička poezija: Uredio i preveo: Nikola Milićević; Sarajevo, 1962. Telegram br. 145. Zagreb 1. veljače 1963.*